

Μεθοδολογία Ποιοτικής Έρευνας

Ενότητα 2η - Ο σχεδιασμός της ποιοτικής έρευνας

Αθανάσιος Βέρδης, Επίκουρος Καθηγητής Εκπαιδευτικής Έρευνας και Αξιολόγησης, ΕΚΠΑ

1 Η Ανάλυση Περιεχομένου

1.1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ανάλυση περιεχομένου είναι μια μέθοδος, με την οποία προσεγγίζουμε συστηματικά το περιεχόμενο κειμένων και μηνυμάτων γενικότερα ως μέσων επικοινωνίας. Για να έχουμε μήνυμα, έχουμε συνήθως πομπό και αποδέκτη και δεν είναι λίγες οι φορές, κυρίως στην ανάλυση λογοτεχνικών κειμένων, στις οποίες ενδιαφερόμαστε για τους δύο προαναφερθέντες όρους της επικοινωνίας. Στην ανάλυση περιεχομένου, όμως, μας ενδιαφέρει το μήνυμα αυτό καθ' αυτό και το μήνυμα μπορεί να υλοποιείται με πολλούς τρόπους. Ο Krippendorff,¹ στο κλασικό του έργο *Content Analysis: An Introduction to its Methodology* ορίζει την ανάλυση περιεχομένου ως τη χρήση έγκυρων μεθόδων, με τις οποίες προσπαθούμε να εξάγουμε συμπεράσματα από κάποιας μορφής κείμενο, σε σχέση με τις ιδιότητες της πηγής του εν λόγω κειμένου. Προσεγγίζουμε, για παράδειγμα, τον γραπτό (επίσημο ή ανεπίσημο), καθώς και προφορικό ανθρώπινο λόγο (π.χ. προεκλογικές ομιλίες, επιστολές, emails, «chats», νόμους, εγκυκλίους, διατάγματα, άρθρα στον τύπο κλπ.), τα μηνύματα διάφορων τύπων απεικονίσεων (π.χ. φωτογραφίες, αφίσες, διαφημίσεις), τα μηνύματα κινούμενης εικόνας (π.χ. τηλεόραση, κινηματογράφος) αλλά και εικόνας που χαρακτηρίζεται ως «διαδραστική» (π.χ. ιστοσελίδες, βίντεοπαιχνίδια). Προσεγγίζουμε επίσης το περιεχόμενο βιβλίων κάθε μορφής (έντυπων ή ηλεκτρονικών), το περιεχόμενο σελίδων «υπερκειμένου» αλλά και το περιεχόμενο συνεντεύξεων, καθώς και το περιεχόμενο υλικού που πιθανώς έχει σε προηγούμενη έρευνα συλλεχθεί μέσα από εθνογραφική μελέτη. Η ανάλυση περιεχομένου, λοιπόν, δεν αναφέρεται αποκλειστικά και μόνο στην ανάλυση γραπτών κειμένων αλλά γενικά στην ανάλυση στοιχείων που χρησιμοποιούνται στην επικοινωνία και έχουν κατά κάποιο τρόπο μια πιο μόνιμη μορφή. Σαν τα γραπτά, δηλαδή, τα «τεκμήρια». Όπως αναφέρει και ο Holsti,² η ανάλυση περιεχομένου θα πρέπει να θεωρείται «κάθε τεχνική, με την οποία προσπαθούμε να εξάγουμε συμπεράσματα, μέσω συστηματικής όσο και αντικειμενικής αναγνώρισης των κατηγορικών χαρακτηριστικών ενός μηνύματος» (σελ. 14). Μιλάει, λοιπόν, για

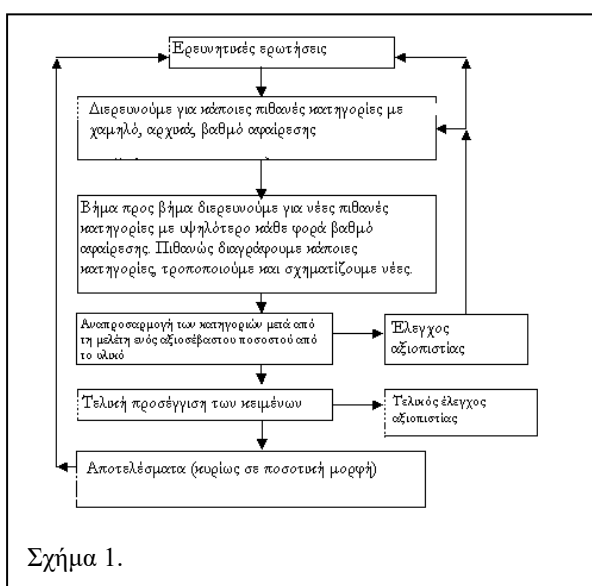
¹ Klaus Krippendorff (1980). *Content analysis: an introduction to its methodology*. Newbury Park, CA: Sage.

² Ole Holsti (1969). *Content analysis for the Social Sciences and Humanities*. Reading, MA: Addison-Wesley.

«μήνυμα» ο Holsti και όχι αποκλειστικά για κείμενα. Στην πράξη, όμως, η ανάλυση περιεχομένου αναφέρεται κυρίως στην ανάλυση κειμένων.

Από ιστορική άποψη, η ανάλυση περιεχομένου ξεκινάει ουσιαστικά με τις πρώτες ερμηνευτικές προσεγγίσεις τις *Βίβλου* και το 1645 στο έργο του Johann Conrad Dannhauer, ενός λουθηρανιστή μοναχού, με τίτλο *Hermeneutica Sacra sive Methodus Exponendarum Sacrarum Litterarum* (δηλαδή, «Ιερή Ερμηνευτική ήτοι Μέθοδος Ερμηνείας των Ιερών Γραφών»). Επίσης, το ενδιαφέρον που έδειξε ο Sigmud Freud για το περιεχομένο των ονείρων, θα μπορούσε να θεωρηθεί ως κάποιας μορφής συστηματική προσέγγιση ανάλυσης περιεχομένου. Η βάση, όμως,

για την ανάπτυξη της θεωρίας σε σχέση με την ανάλυση περιεχομένου τέθηκε στις Η.Π.Α., κατά τη διάρκεια της δεύτερης και της τρίτης δεκαετίας του εικοστού αιώνα, ενώ στην ίδια χώρα εκδίδεται και το πρώτο θεωρητικό βιβλίο για την ανάλυση περιεχομένου, δηλαδή το *Content Analysis in Communication Research* του Berelson.³

Σχήμα 1.

Αργότερα η ανάλυση περιεχομένου απέκτησε έναν περισσότερο διεπιστημονικό χαρακτήρα, αφού εφαρμόστηκε στη Γλωσσολογία, τη Ψυχολογία, τη μελέτη των ιστορικών πηγών, τη

Μουσικολογία, και φυσικά την Κοινωνιολογία, καθώς και τις Επιστήμες της Αγωγής. Στην παρούσα φάση, η ανάλυση περιεχομένου, μετά από την απαραίτητη «στροφή» προς τις ποιοτικές αναλύσεις εις βάρος των ποσοτικών, έχει βρει μια ισορροπία. Στη σημερινή εποχή βλέπουμε έρευνες στις οποίες εμπεριέχονται τόσο ποσοτικά στοιχεία (ποσοστά, ραβδογράμματα, συσχετίσεις κατηγορικών μεταβλητών κλπ.), όσο και «εις βάθος» περιγραφή και ανάλυση σχέσεων μεταξύ εννοιών και κατηγοριών.

Παραδείγματα έρευνας ανάλυσης περιεχομένου στις Επιστήμες της Αγωγής αποτελούν για τη χώρα μας θα μπορούσαμε να αναφέρουμε την εργασία των σχετικά με τα εγχειρίδια ιστορίας των βαλκανικών λαών.⁴ Σε αυτή την έρευνα, οι ερευνητές και οι μελετήτριες, αφού συνέλεξαν ένα αντίτυπο από κάθε σχολικό βιβλίο Ιστορίας που διδάσκεται στα εκπαιδευτικά συστήματα των

³ Bernard Berelson (1952). *Content analysis in communication research*. Free Press.

βαλκανικών χωρών (Αλβανία, Βουλγαρία, Ελλάδα, Σερβία, Τουρκία) κατασκεύασαν κατηγορίες ανάλυσης. Για παράδειγμα χώρισαν τις αναφορές σε «αρνητικές», «θετικές», και «ουδέτερες»). Κατά το στάδιο της ποσοτικής ανάλυσης βρέθηκε ότι, στο μεγαλύτερο ποσοστό τους, οι αναφορές αυτές είναι αρνητικές (όλοι εκφράζονται αρνητικά για όλους), καθώς και ότι οι περισσότερες αφορούν τους Τούρκους. Σε επόμενο στάδιο της ποιοτικής ανάλυσης, οι μελετητές και οι μελετήτριες παρουσίασαν αποσπάσματα από τα βιβλία, έτσι ώστε να κάνουν παραλληλισμούς σε σχέση με ιστορικά γεγονότα. Τα ίδια ιστορικά γεγονότα παρουσιάζονται διαφορετικά από χώρα σε χώρα, πράγμα που σημαίνει -κατά τους ερευνητές- ότι διαιωνίζεται η καχυποψία και η έλλειψη συνεργασίας μεταξύ των απλών ανθρώπων στις βαλκανικές χώρες.

Σε μια άλλη ανάλυση περιεχομένου στη χώρα μας, ο Παυλίδης⁵ μελέτησε τις δύο εκδοχές του αλφαβηταρίου για τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας σε μουσουλμανόπαιδα της Ανατολικής Θράκης, δηλαδή τα τουρκικά βιβλία και τα βιβλία που συντάχθηκαν από Έλληνες και Ελληνίδες παιδαγωγούς και βρήκε διαφορές τόσο στο περιεχόμενο, όσο και στο ύφος και την παιδαγωγική προσέγγιση.

1.2. ΤΑ ΣΤΑΔΙΑ ΤΗΣ ΑΝΑΛΥΣΗΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ

Τα βήματα που ακολουθούμε στην ανάλυση περιεχομένου είναι σχετικά απλά. Κατ' αρχάς, συλλέγουμε ή επιλέγουμε το υλικό το οποίο θα χρησιμοποιήσουμε. Στη συνέχεια αποφασίζουμε τις κατηγορίες τις οποίες θα χρησιμοποιήσουμε ή θα κατασκευάσουμε για να αναλύσουμε το υλικό. Τις κατηγορίες μας μπορούμε είτε να τις έχουμε αποφασίσει εκ των προτέρων (πράγμα που προϋποθέτει την ύπαρξη μιας θεωρίας εκ μέρους μας) είτε να βασιστούμε στα ίδια τα δεδομένα για να σχηματίσουμε κατηγορίες (πράγμα που σημαίνει ότι η θεωρία θα «θεμελιωθεί» στην πορεία

⁴ Αχιλλέας Καψάλης, Κυριάκος Μπονίδης, Αθηνά Σιπτιάνου (2000). Η εικόνα του "άλλου"/ γείτονα στα σχολικά βιβλία των βαλκανικών χωρών. Αθήνα: Τυπωθήτω.

⁵ Αντώνης Παυλίδης (2002). Οι δύο εκδοχές ενός αλφαβηταρίου για τη διδασκαλία της τουρκικής γλώσσας: η ελληνική και η τουρκική. *Μακεδόν*, σελ. 139-148

της μελέτης). Στη δεύτερη περίπτωση, πρέπει να σιγουρευτούμε και κατά κάποιο τρόπο να «αποδείξουμε» στο τέλος της έρευνας ότι οι κατηγορίες που κατασκευάσαμε στην πορεία της μελέτης δεν διαφέρουν σημαντικά από τις κατηγορίες στις οποίες θα κατέληγε κάποιος άλλος ερευνητής αν μελετούσε το ίδιο υλικό με εμάς. Για τον σκοπό αυτόν, μάλιστα, υπάρχουν στατιστικοί δείκτες, όπως είναι, για παράδειγμα, ο δείκτης “alpha” του Krippendorff ή ο γνωστός από την ποσοτική έρευνα δείκτης “kappa” του Cohen. Πώς, όμως, κατασκευάζουμε τις κατηγορίες;

Ο Krippendorff ⁶ αναφέρει δύο τρόπους με τους οποίους μπορούμε να προχωρήσουμε στην κατασκευή κατηγοριών: τον απαγωγικό και τον επαγωγικό. Σύμφωνα με τον πρώτο τρόπο, έχουμε εξ’ αρχής ορίσει τις έννοιες που ζητάμε να βρούμε μέσα στο υλικό και έχουμε επίσης καταλήξει και σε κάποια παραδείγματα, τα οποία βρήκαμε ήδη μέσα στο υλικό. Έχουμε επίσης ορίσει κανόνες για την κωδικοποίηση των κατηγοριών, στις οποίες έχουμε καταλήξει. Η όλη διαδικασία περιγράφεται στο Σχήμα 1. Στην περίπτωση που προχωρούμε με επαγωγικό τρόπο, τότε κατασκευάζουμε τις κατηγορίες και βήμα-βήμα ελέγχουμε το υλικό, όπως φαίνεται στο Σχήμα 2.

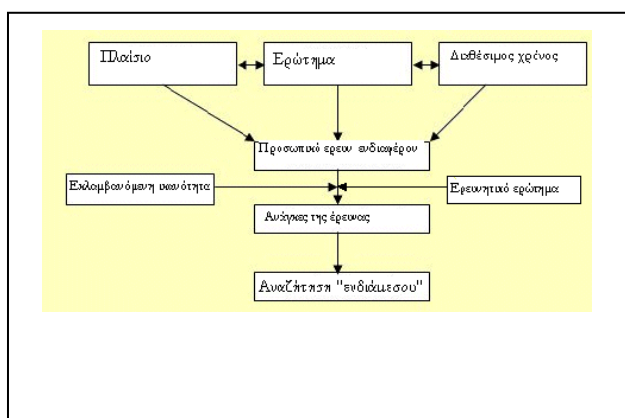

Η διαδικασία κατασκευής κατηγοριών είναι σπειροειδής (βλ. Σχήμα) και θυμίζει έναν ερμηνευτικό κύκλο. Στην αρχή δηλαδή έχουμε πολλές κατηγορίες, ενώ στη συνέχεια αποφασίζουμε και συμπύσσουμε κάποιες από αυτές σε γενικεύσεις ή κατηγορίες ανώτερης τάξης. Σιγά-σιγά αρχίζουμε δηλαδή να σχηματίζουμε μια θεωρία και να συστηματοποιούμε την κωδικοποίηση, πράγμα που σημαίνει ότι προχωράμε πλέον λιγότερο διερευνητικά και περισσότερο «μηχανικά» -συνεπώς περισσότερο γρήγορα. Σε επόμενο στάδιο αρχίζει να διαφαίνεται η «πλήρωση» (saturation) των κατηγοριών. Δεν βρίσκουμε δηλαδή νέες κατηγορίες που να έχουν και ουσία και παράλληλα να μην

καλύπτουν σημεία που καλύπτονται από άλλες κατηγορίες.

⁶ Ο. π.

Ο τρόπος με τον οποίο προσεγγίζουμε το υλικό της ανάλυσης περιεχομένου είναι συνήθως η «κατηγοριοποίησή» του: αναλύουμε δηλαδή το υλικό σε κατηγορίες, έννοιες, και σύνολα εννοιών, και κατόπιν, μέσω των κατηγοριών που κατασκευάζουμε, να φτάνουμε σε ένα βασικό πρώτο επίπεδο ανάλυσης. Το πρώτο επίπεδο ανάλυσης μπορεί να είναι όχι μόνο ποιοτικού χαρακτήρα (π.χ. περιγραφές και σχέσεις μεταξύ των κατηγοριών) αλλά πολλές φορές και ποσοτικού χαρακτήρα (π.χ. παρουσίαση βασικών στατιστικών στοιχείων σε σχέση με τις κατηγορίες που θεμελιώσαμε). Στη συνέχεια προχωρούμε -πολλές φορές και με τη βοήθεια ειδικού λογισμικού- στη θεμελίωση ανώτερης μορφής σχέσεων μεταξύ των κατηγοριών· στη διατύπωση θεωριών και γενικεύσεων, τις οποίες και παρουσιάζουμε συνήθως με μορφή **νοητικών χαρτών**.

Οι νοητικοί χάρτες είναι, πολύ απλά, κάποιες απεικονίσεις, στις οποίες οι έννοιες-κατηγορίες της ανάλυσης παρουσιάζονται μέσα σε ορθογώνια πλαίσια, ενώ συνδέονται κιάλας με τη βοήθεια γραμμών, οι οποίες δηλώνουν ιεραρχικές σχέσεις. Έρευνα της Wilson,⁷ κατέδειξε τον νοητικό χάρτη του Σχήματος 1, σε σχέση με τους παράγοντες που κάνουν τους κάποιους ερευνητές να αναζητούν «ενδιάμεσο»

στην έρευνά τους (συνήθως τη βοήθεια κάποιου έμπειρου βιβλιοθηκονόμου ή κάποιου εμπειρότερου ερευνητή κλπ.). Έτσι απεικονίζουμε κατά κάποιον τρόπο τη θεωρία μας. Τα ζητήματα που εγείρονται σε σχέση με την ανάλυση περιεχομένου αφορούν συνήθως την οριοθέτηση των εννοιών, την κατασκευή των κατηγοριών, τη θεμελίωση ιεραρχικών σχέσεων μεταξύ εννοιών, τη δειγματοληψία, τη χρήση ειδικού λογισμικού ανάλυσης και απεικόνισης, καθώς και τη δυνατότητα γενίκευσης των συμπερασμάτων.

1.3. ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΣΥΜΒΟΥΛΕΣ ΣΤΗΝ ΑΝΑΛΥΣΗ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ

Πίνακας. Αρχές για την πορεία της ανάλυσης περιεχομένου

Αναζητήστε καθαρές απαντήσεις από τα δεδομένα	Αναρωτηθείτε τι είδους ανάλυση χρειάζεται. Μήπως πρέπει να αναπροσαρμοστούν οι αρχικοί σκοποί της έρευνας;
--	--

⁷ Maureen Wilson (2004). Teaching, learning, and millennial students. *New Directions for Student Services*, 2004 (106), p. 59-71. <https://doi.org/10.1002/ss.125>

Αναλύστε τα δεδομένα σας σπειροειδώς	
Συχνά να διακόπτετε την κωδικοποίησή σας για να κρατάτε θεωρητικές και μεθοδολογικές σημειώσεις	Προσπαθήστε να «θεμελιώσετε» τη θεωρία σας. Ένα σχόλιο πάνω στο υλικό σας (κείμενο, φωτογραφίες, βιβλίο, άρθρο κλπ.) προσθέτει ιδέες. Κρατήστε σημειώσεις. Για παράδειγμα, η Carpenter και οι συνεργάτριες και συνεργάτες της, σε μια έρευνα σε σχέση με το αλκοόλ, την παραβατικότητα, και τις ναρκωτικές ουσίες, ⁸ μπόρεσε μέσω των σημειώσεων που κρατούσε στην πορεία της ανάλυσης, να θεμελιώσει μια θεωρία που εξηγούσε τις κατηγορίες αυτές.
Μην «χαρίζεστε» στις προφανείς κατηγορίες.	Αφήστε εκτός ανάλυσης κάποιες προφανείς κατηγορίες, όπως π.χ. το «φύλο», το «κοινωνικοοικονομικό επίπεδο» κλπ. Κάθε κατηγορία πρέπει να «κερδίσει» τη συμμετοχή της στην ανάλυση. Μην επιτρέψετε τη διείσδυση μεταβλητών, αν κάτι τέτοιο δεν στηρίζεται επαρκώς είτε από τη θεωρία σας είτε από τα δεδομένα σας.

1.4. ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΑΞΙΟΠΙΣΤΙΑΣ ΣΤΗΝ ΑΝΑΛΥΣΗ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ

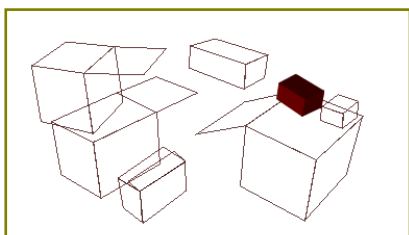
Το ζήτημα της αξιοπιστίας στην ανάλυση περιεχομένου είναι πολύ σύνθετο, αφού κατ' αρχάς οι ερευνητές πρέπει να δείξουν ότι έκαναν κάθε προσπάθεια ώστε τα δεδομένα που συνέλεξαν είναι αυτά καθ' αυτά αξιόπιστα. Στη συνέχεια, αφού όπως έχουμε δει μέχρι τώρα η ανάλυση περιεχομένου είναι στην ουσία κατασκευή κατηγοριών και νοητικών χαρτών, το ζήτημα της αξιοπιστίας γίνεται ζήτημα αξιοπιστίας της κατηγοριοποίησης. Η συζήτηση, δηλαδή, φτάνει στο να συζητήσουμε πώς είμαστε σίγουροι ότι κατασκευάσαμε τις σωστές κατηγορίες. Εδώ υπάρχουν δύο τρόποι. Ο πρώτος είναι να δείξουμε ότι ο ερευνητής ή η ερευνήτρια είναι ο ίδιος αξιόπιστος στην κατηγοριοποίησή του βάσει της προηγούμενης εμπειρίας του (π.χ. να έχει εκπαιδευτεί κατάλληλα ή να έχει δείξει την κατηγοριοποίηση που έχει κάνει σε μια πιλοτική έρευνα, πριν από την κύρια έρευνα). Ο δεύτερος τρόπος είναι να χρησιμοποιήσουμε πολλούς αναλυτές και να δείξουμε ότι οι αναλυτές αυτοί συμφωνούν ως προς την κατηγοριοποίησή τους. Δεν θα πρέπει βέβαια να ξεχνάμε ότι ο βαθμός αξιοπιστίας της κατηγοριοποίησης, και της ανάλυσης περιεχομένου ευρύτερα, εξαρτάται τόσο από το πλήθος και τη λεπτομέρεια των κατηγοριών, καθώς και από την ποιότητα και την σαφήνεια του εργαλείου κατηγοριοποίησης, των κανόνων, δηλαδή, που τίθενται ή της συμφωνίας που γίνεται μεταξύ των κριτών για τους τρόπους με τους οποίους αυτοί θέτουν τους κώδικες.

⁸ Cheryl Carpenter, Barry Glassner, Bruce Johnson, Julia Loughlin (1987). *Kids, drugs and crime*. Lexington Books

Ο Krippendorff⁹ αναφέρει τρεις τύπους αξιοπιστίας στην ανάλυση περιεχομένου: (α) τη «σταθερότητα» (stability), (β) την «ομοφωνία» ή «συμφωνία»¹⁰ ή «αναπαραγωγικότητα» (reproducibility), και (γ) την «ακρίβεια» (accuracy). Η σταθερότητα αναφέρεται στην ικανότητα του αναλυτή στο να κωδικοποιεί τα ίδια δεδομένα με τον ίδιο τρόπο σε δύο ή περισσότερες περιστάσεις. Όταν ο αναλυτής κατηγοριοποιεί διαφορετικά την ίδια μονάδα ανάλυσης σε δύο διαφορετικές αναλυτικές απόπειρες, τότε η ανάλυση (στην ουσία η κατηγοριοποίηση) πάσχει από χαμηλή σταθερότητα. Η συμφωνία αναφέρεται στον βαθμό στον οποίο διαφορετικοί κριτές συμφωνούν ως προς τις κατηγορίες της ανάλυσης. Τέλος, η ακρίβεια αναφέρεται στον βαθμό στον οποίο οι κατηγορίες της ανάλυσης βρίσκονται σε συμφωνία με κάποιες κατηγορίες οι οποίες θεωρούνται για πολλούς λόγους αξιόπιστες (π.χ. επειδή θεμελιώνονται στη βιβλιογραφία ή επειδή προτείνονται από μελετητές οι οποίοι έχουν μια γενικότερη αποδοχή στο θέμα της ανάλυσης).

1.5. ΠΕΡΙ ΜΟΝΑΔΩΝ ΚΑΤΑΓΡΑΦΗΣ ΚΑΙ ΚΩΔΙΚΟΠΟΙΗΣΗΣ

Η μέθοδος αυτή είναι στην ουσία σαν να βάζουμε υλικό μέσα σε κουτιά, με βάση ορισμένους κανόνες. Οι κανόνες με τους οποίους γεμίζουμε τα κουτιά είναι πολύ σύνθετοι και

είναι σε άμεση σύνδεση με τη θεματική περιοχή κάθε έρευνας. Αλλιώς, για παράδειγμα, κατηγοριοποιούμε στην εκπαίδευση και αλλιώς στη λογοτεχνία. Αλλιώς κατηγοριοποιούμε στις επιστήμες του ανθρώπου κι αλλιώς στις θετικές επιστήμες. Σε γενικές γραμμές, όμως, μια γενική οδηγία θα ήταν να κατηγοριοποιούμε

βάσει παρουσίας ή μη ορισμένων *θεματικών ενοτήτων* που μας ενδιαφέρουν ή βάσει *όγκου ή έκτασης της πληροφορίας* ή βάσει της *θέσης* της πληροφορίας μέσα στο υλικό. Είναι λογικό επίσης ότι όσο περισσότερες είναι οι κατηγορίες-κουτιά και όσο περισσότερες υποκατηγορίες έχουμε, τόσο δυσκολότερο θα είναι να πετύχουμε αξιοπιστία στην ανάλυση. Για να κάνουμε τα πράγματα ακόμα πιο πολύπλοκα, η ανάλυση δυσκολεύει ανάλογα με τον αριθμό των κομματιών του υλικού μας, αυτό δηλαδή που λέγεται επιστημονικά «μονάδα ανάλυσης» (unit of analysis) ή *μονάδα καταγραφής*, σύμφωνα με την Κυριαζή.¹¹

Η συζήτηση περί μονάδων καταγραφής στην ανάλυση περιεχομένου είναι πολύ ευρεία και δεν θα μας απασχολήσει εδώ στο σύνολό της. Το θέμα είναι πολύ σύνθετο αλλά, κατά τη γνώμη

⁹ Ο. π.

¹⁰ Ο όρος «συμφωνία» αναλυτών θα χρησιμοποιείται.

¹¹ Νότα Κυριαζή (2012). *Η κοινωνιολογική έρευνα. Κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών*. Αθήνα: Πεδίο.

μας, η μεγαλύτερη δυσκολία προέρχεται από το γεγονός ότι οι αναλυτές συγχέουν πολλές φορές τη *μονάδα κωδικοποίησης* (δηλαδή το μικρότερο κομμάτι το οποίο χρησιμοποιείται ως βάση για τις κατηγορίες-κωδικούς) με αυτή καθ' αυτή τη *μονάδα καταγραφής* (δηλαδή το τμήμα του υλικού που αποτελεί τη βάση για την κατηγοριοποίηση, και το οποίο εμπεριέχει συνήθως περισσότερες από μία αρχικές μονάδες κωδικοποίησης. Η κωδικοποίηση χρησιμοποιείται κυρίως «ποιοτικά» για να αποφασίσουμε τις κατηγορίες. Η καταγραφή χρησιμοποιείται επίσης ποιοτικά αλλά και ποσοτικά, για να αποφασίσουμε την έκταση του υλικού. Στην καταγραφή συνήθως φτιάχνουμε οικογένειες κωδικών, οι οποίες αναφέρονται σε κατηγορίες. Η Κυριαζή αναφέρει ως μονάδες καταγραφής τα συμφραζόμενα, την πρόταση, τη λέξη, το συνολικό κείμενο, το γενικό θέμα που αναφέρεται στην πρόταση ή στην παράγραφο ή ακόμα και όλο το κείμενο. Όπως αναφέρει η ίδια, «επειδή η κάλυψη του θέματος δεν οροθετείται με σαφήνεια -δεν είναι πάντα ξεκάθαρο δηλαδή από πού ξεκινάει το θέμα και πού ολοκληρώνεται- η οροθέτησή του γίνεται με υποκειμενικά κριτήρια και ως εκ τούτου εκτιμάται ότι η κωδικοποίηση του υλικού με αυτή τη μονάδα [δηλαδή με ολόκληρο το κείμενο] έχει χαμηλότερη αξιοπιστία σε σύγκριση με τις άλλες μονάδες που αναφέρθηκαν». ¹²

Κατά τη γνώμη μας, είναι πρόσφορο να ταυτίζουμε την μονάδα καταγραφής με τη μονάδα κωδικοποίησης και η μονάδα αυτή, πάντα κατά τη γνώμη μας, θα πρέπει να είναι η απλή *πρόταση*. Καλό, δηλαδή, θα είναι να χρησιμοποιούμε την πρόταση τόσο για λόγους κωδικοποίησης, όσο και για λόγους καταγραφής. Η κωδικοποίηση μονάδων μεγαλύτερων ή μικρότερων από την πρόταση (πχ. ολόκληρες περιοχές κειμένου ή απλώς λέξεις μέσα από το κείμενο) δημιουργεί προβλήματα αξιοπιστίας στην κωδικοποίηση. Η επιλογή της πρότασης ως μονάδας κωδικοποίησης και της λέξης ή της περιοχής του κειμένου ως μονάδας καταγραφής πάλι δημιουργεί προβλήματα αξιοπιστία στην ανάλυση. Τα προβλήματα δημιουργούνται επειδή πρέπει να έχουμε κάποιον τρόπο να μετρήσουμε τις μονάδες κωδικοποίησης μέσα σε συνήθως ευρύτερες μονάδες καταγραφής. Αυτό, όμως, είναι πρόβλημα μέτρησης κι όχι πρόβλημα κωδικοποίησης.

1.6. ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΑ ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΟΜΟΦΩΝΙΑΣ

Στην ποσοτική έρευνα συνδέουμε την αξιοπιστία ενός ερευνητικού εργαλείου (π.χ. ενός ερωτηματολογίου, μιας κλίμακας κλπ.) κυρίως με τον βαθμό στον οποίο διαδοχικές μετρήσεις με το ίδιο ερευνητικό εργαλείο στα ίδια ή σε ισοδύναμα δείγματα δίνουν περίπου τα ίδια

¹² Ο. π., σελ. 291

αποτελέσματα. Ευρέως δε χρησιμοποιείται ο δείκτης άλφα (*alpha*) του Cronbach. Στην ποιοτική έρευνα έχουμε αντίστοιχα κάποιους δείκτες αξιοπιστίας μεταξύ κριτών. Δείκτες δηλαδή, οι οποίοι βασίζονται στο κατά πόσο δύο ή περισσότεροι αναλυτές (κριτές) συμφωνούν ως προς την κατηγοριοποίηση του υλικού. Φυσικά, θα πρέπει προηγουμένως να έχει σκιαγραφηθεί μια συμφωνία μεταξύ των κριτών ως προς τις κατηγορίες ή -πράγμα πιο συνηθισμένο- οι κριτές να εργάζονται σε συμβατά ερμηνευτικά πεδία. Στις επόμενες παραγράφους θα μελετήσουμε μερικούς τέτοιους δείκτες.

Ο δείκτης κάπα (kappa) του Cohen

Ένας απλός τρόπος για να υπολογίσει κανείς τον βαθμό συμφωνίας των κριτών σε μια ανάλυση περιεχομένου, θα ήταν να διαιρέσει τον αριθμό περιπτώσεων στις οποίες υπήρξε συμφωνία στην κατηγοριοποίηση, με τον συνολικό αριθμό των κατηγοριών. Όμως, πολλές φορές οι κριτές είναι πιθανόν να εμφανίζονται ότι συμφωνούν ή διαφωνούν ως προς την κατηγοριοποίηση λόγω απλής σύμπτωσης (τυχαιότητα). Πρέπει λοιπόν να ληφθεί υπόψη η πιθανότητα τυχαία συμφωνίας και ως προς αυτή την κατεύθυνση διάφοροι τρόποι έχουν προταθεί σχετικά.

Ο Cohen,¹³ ο οποίος έχει γενικά ασχοληθεί με δείκτες για το μέγεθος της επίδρασης στην ποσοτική και ποιοτική έρευνα, πρότεινε για τον σκοπό αυτόν τον δείκτη κάπα (*kappa*). Ο δείκτης *kappa* πλησιάζει στο μηδέν σε περιπτώσεις απόλυτης διαφωνίας, ενώ πλησιάζει τη μονάδα σε περιπτώσεις που έχουμε ταύτιση μεταξύ των κριτών. Ο τύπος υπολογισμού του δείκτη *kappa* είναι:

$$k = \frac{P_A - P_C}{1 - P_C},$$

όπου P_A είναι το ποσοστό των κατηγοριών στις οποίες υπάρχει συμφωνία μεταξύ των κριτών, ενώ P_C είναι το ποσοστό των κατηγοριών στις οποίες υπολογίζουμε ότι είναι δυνατόν να υπάρχει συμφωνία λόγω τυχαιότητας. Στην ουσία, η τιμή του *kappa* είναι το ποσοστό συμφωνίας μεταξύ κριτών, αφού πρώτα λάβουμε υπόψη την τυχαιότητα. Στην περίπτωση που έχουμε $k=0$ δεν σημαίνει οπωσδήποτε ότι οι απόψεις των κριτών είναι αναξιόπιστες. Αυτό που σημαίνει είναι ότι οι συμφωνίες των κριτών δεν είναι περισσότερες απ' όσες θα περίμενε κανείς λόγω τύχης. Για $k < 0$

¹³Jacob Cohen (1960). A coefficient of agreement for nominal scales. *Educational and Psychological Measurement*. 20(1), p. 37-46.

συμπεραίνουμε ότι οι περιπτώσεις στις οποίες οι κριτές συμφωνούν είναι λιγότερες απ' ό τι θα περίμενε κανείς λόγω τύχης. Ως προς το μέγεθος του kappa, ο Stemler¹⁴ αναφέρει ότι μια τιμή πάνω από 0,60 σηματοδοτεί «ένα καλό επίπεδο συμφωνίας των κριτών» (“a good overall agreement”).

Σε μια υποθετική ανάλυση περιεχομένου, ο Stemler¹⁵ (2001) υποθέτει ότι υπάρχουν δύο κριτές, οι οποίοι έχουν συμφωνήσει να κωδικοποιήσουν έναν κείμενο με τη βοήθεια τριών κατηγοριών. Ο Stemler (ο. π.) παρουσιάζει τον εξής πίνακα:

		Πρώτος κριτής			
		A	B	Γ	Αθροίσματα
Δεύτερος Κριτής	A	42 (0,29)	10 (0,21)	05 (0,07)	0,57
	B	0,07 (0,18)	0,25 (0,18)	0,03 (0,05)	0,35
	Γ	01 (0,04)	0,02 (0,03)	0,05 (0,01)	0,08
Αθροίσματα		0,50	0,37	0,13	1

Σημείωση: Οι αριθμοί μέσα στις παρενθέσεις σηματοδοτούν τα αναμενόμενα ποσοστά συμφωνίας λόγω τυχαιότητας.

Υπολογίζουμε το $P_A=0,42+0,25+0,05=0,72$, καθώς και το $P_C=0,29+0,18+0,01=0,48$. Τότε ο δείκτης kappa υπολογίζεται ότι είναι: $k = \frac{0,72 - 0,48}{1 - 0,48} = 0,462$.

Πίνακας . Αξιολογική περιγραφή του δείκτη συμφωνίας κριτών kappa του Cohen.

Δείκτης kappa	Μέγεθος της επίδρασης(*)
Μικρότερος από 0,00	ελάχιστη
0,00 έως 0,20	μικρή
0,21 έως 0,40	αξιοσημείωτη
0,41 έως 0,60	μέτρια
0,61 έως 0,80	ουσιαστική
0,81 έως 1,00	σχεδόν απόλυτη

Σημείωση: (*) Ως «μέγεθος της επίδρασης» εννοούμε εδώ τον βαθμό συμφωνίας μεταξύ των κριτών.

¹⁴ Steven Stemler (2001). An overview of content analysis. *Practical Assessment, Research and Evaluation*, 7 (17). Ηλεκτρονικά διαθέσιμο <http://PAREonline.net/getvn.asp?v=7&n=17>

¹⁵ Stemler, ό. π.

Στο στατιστικό πακέτο SPSS ο δείκτης kappa του Cohen βρίσκεται στο μενού <Analysis> και κατόπιν στο <Descriptives> και στο <Crosstabs>, από όπου επιλέγει κανείς τον εν λόγω δείκτη, μέσα από την κάρτα των <Statistics>.

Ο δείκτης άλφα (alpha) του Krippendorff

Ο Klaus Krippendorff έχει προτείνει έναν άλλον δείκτη ελέγχου της συμφωνίας δύο ή περισσότερων κριτών, ο οποίος, όπως κι αυτός του Cohen, λαμβάνει υπόψη την πιθανότητα πολλές από τις περιπτώσεις συμφωνίας (στον δείκτη του Krippendorff πρόκειται στην πραγματικότητα για περιπτώσεις «διαφωνίας» και όχι συμφωνίας) να είναι αποτέλεσμα της τύχης. Ο Krippendorff πρότεινε τον δείκτη άλφα (α) ή *alpha*, ο οποίος είναι:

$$\alpha = 1 - \frac{D_o}{D_e},$$

και στον οποίο ο όρος D_o είναι ο αριθμός των περιπτώσεων που παρατηρούμε διαφωνία μεταξύ των κριτών, ενώ D_e είναι ο αριθμός των αναμενόμενων διαφωνιών, λόγω της τύχης. Όταν οι κριτές συμφωνούν απόλυτα στην κατάταξή τους, ο όρος D_o ισούται με το μηδέν κι έτσι ο *alpha* ισούται με 1 (απόλυτη συμφωνία μεταξύ κριτών). Ο δείκτης *alpha* του Krippendorff μπορεί να χρησιμοποιηθεί για κάθε είδους δεδομένα (κατηγορικά και ποσοτικά), καθώς και κάθε επίπεδο ανάλυσης (ισοδιαστημικές κλίμακες, τακτικές τιμές, κατηγορίες). Επίσης ο αλγόριθμος υπολογισμού του εν λόγω συντελεστή λαμβάνει υπόψη τις περιπτώσεις μη απάντησης (missing values). Το SPSS δεν υπολογίζει τον *alpha* μέσω του βασικού του μενού, αλλά είναι δυνατόν να υπολογιστεί μέσω γραμμής εντολών.